

Identitetska pitanja vezana uz Split i Dalmaciju u drami *Splitski plemići* Giulija Solitra i njegovu esejističkom opusu

1. Uvod

Opusom Giulija Solitra (1820. – 1893.) dosada su se u hrvatskoj talijanistici i komparatistici bavili Mate Zorić, Anatolij Kudrjavcev, Katarina Dalmatin i Srećko Jurišić (Zorić 1971; Kudrjavcev 1979 i 1992; Dalmatin 2005; Jurišić 2011).¹ Od značajnijih autora u 19. stoljeću spominje ga Adolfo Mussafia u svojem kratkom pregledu *O književnosti u Dalmaciji* objavljenom u knjizi *Dalmacija. Iz djela Austro-Ugarska Monarhija opisana i ilustrovana* (Mussafia 1892), ali ga temeljitije obrađuje tek Mate Zorić 1971. godine u knjizi *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku* (Zorić 1971). Taj splitski intelektualac, esejist i književnik rođen je u Splitu 1820. godine u obitelji talijanskih doseljenika i brodovlasnika koja se bavila prevoženjem i prodajom razne robe te su ubrajani u kategoriju tzv. *pujižza*, odnosno poslovnih pomorskih došljaka iz južne Italije, tj. Puglie (Kudrjavcev 1992: 12).² Odgojen u poduzetnoj obitelji karbonara i masona, mladi Giulio već se u mladosti okušao u književnoj formi te je kao petnaestogodišnjak, na Tommaseov poziv, objavio u časopisu *Strenna Dalmata* ulomak iz tragedije *Mosè* (Kudrjavcev 1992: 14). Kudrjavcev u svoja dva rada ističe kako je Solitrov opus nepravedno za-

¹ U Italiji je o njemu objavljeno više radova: Salvi, Edvige. (1906) *Vincenzo e Giulio Solitro*, Firenze: Rassegna nazionale.; Petronio Marina. 1987. *Due "favillatori" sconosciuti: Vincenzo e Giulio Solitro*, in *Quaderni giuliani di storia*, 2. 238–253.

² U vezi s podrijetlom Giulija Solitra, Kudrjavcev ispravlja Zorića koji krivo navodi da je Giuliju otac rođen u Viestima u Italiji ističući podatak iz splitskih matičnih knjiga prema kojem je Giulijev djed rođen u Italiji, dok mu se otac rodio u Splitu. Više o biografiji Giulia Solitra vidi u: Kudrjavcev 1992: 13.

nemariła hrvatska književna kritika te smatra kako on zasluđuje pozornost unatoč činjenici što je napisan isključivo na talijanskom jeziku. Osvrće se i na talijansku negativnu kritiku njegove drame *I conti di Spalato* objavljenu u milanskom časopisu *Il crepuscolo* te se slađe s kritičarevom negativnom ocjenom Solitrove egzaltirane retoričnosti, ali odbacuje kritičareve stavove po pitanju primjerenosti obrade teme smatrajući ih površnim i neadekvatnim (Kudrjavcev 1979). Srećko Jurišić analizira elemente Solitrova antipreporodnog i antivenecijanskog stava, kao i njegovu polemiku s Tommaseom koja se vodila preko pisama³ (Jurišić 2011), ali se ne osvrće na Solitrov odnos prema talijanskom poluorijentalističkom diskursu u kojem Tommaseo igra ključnu ulogu, a koji detaljno obrađuje Nino Raspudić u knjizi *Jadranski poluorijentalizam* (Raspudić 2010). S obzirom na to da Solitrov diskurs o Dalmaciji djelomično reproducira, a djelomično dekonstruira određene poluorijentalističke narative, u sljedećim će se poglavljima, na metodološkim postavkama postkolonijalne kritike, detaljnije obraditi tekstovi u kojima oba stava dolaze do izražaja.⁴

2. Promišljanja o kulturnom i nacionalnom identitetu Dalmacije iznesena u *Odabranim spisima* i eseju *O pitanjima hrvatske nacije – zapažanja Giulija Solitra*

Dalmaciju je u 19. stoljeću sa stanovitim zakašnjenjem zahvatio val nacionalnih ideologija. Razni autori ističu kako su u drugoj polovici 19. stoljeća u Dalmaciji pojmovi nacije i narodnosti bili vrlo nejasni (Jakir 2014: 144) te kako se u tom razdoblju na relativno malom području oblikovalo čak pet nacionalnih identiteta koji su jedno vrijeme koegzistirali – Iliri, slavenski Dalmatinci, talijanski Dalmatinci,

³ Radi se o ukupno trima pismima. Prvo i treće pismo, koje je Tommaseo uputio Solitru, donose se dijelom u knjizi Tommaseo, Niccolò. 1860. *Il dizionario d'estetica*. Milano: Perelli. Opsežno Solitrovo pismo od dvadeset stranica naslovljeno *Verità storica e poetica nel dramma. Lettera a N. Tommaseo* objavljeno je 1855. godine u časopisu *Cimento, Rivista di lettere, scienze e arti* (Solitro 1855: 169–188).

⁴ Glavno obilježje poluorijentalističkog diskursa u talijanskoj književnosti i publicistici od 18. stoljeća do kraja 20. stoljeća jest prikazivanje Hrvata (i istočne obale Jadrana u cjelini) kao Drugih i civilizacijski «nižih» u odnosu na vlastitu «europsku» i višu civilizaciju. Prema Raspudiću, radi se o diskursu bliskom širem zapadnom orijentalizmu kako ga je formulirao Edward Said u knjizi *Orijentalizam* (Said 1999), temeljnom djelu postkolonijalne kritike, ali ne i potpuno jednakom (Raspudić 2010).

dalmatinski Hrvati i dalmatinski Srbi.⁵ Revolucionarna previranja 1848. godine diljem Austro-Ugarskog Carstva koja su imala svoj odjek i u hrvatskim Zahtijevanjima naroda iz ožujka 1848. godine posebno je pratio Giulio Solitro koji je tada živio u Trstu te je često objavljivao osvrte na aktualna politička događanja u tršćanskim novinama.⁶ Hrvatska Zahtijevanja naroda izazvala su kod njega burnu reakciju koja je rezultirala objavljivanjem niza novinskih članaka te osvrta *O pitanjima hrvatske nacije – zapažanja Giulija Solitra*, u kojem izražava protivljenje četvrtoj i šestoj točki hrvatskih Zahtijevanja, kojima se tražilo pripajanje Dalmacije i Vojne krajine Hrvatskoj,⁷ te službena upotreba hrvatskog jezika u školstvu i upravi na cijelom području.⁸ U tom osvrtu on osporava hrvatski nacionalni identitet slavenskog stanovništva u Dalmaciji te o njemu piše kao slavenskim Dalmatincima. Prema njemu, Dalmaciju sredinom 19. stoljeća tvore dvije bratske dalmatinske civilizacije koje imaju dva različita jezika, ali istu povijest i tradiciju (Solitro 1848: 10). U romantičarskom duhu on ističe bratstvo slavenskog puka i građanstva u priobalnim gradovima koje je, prema njemu, latinskog podrijetla te se pretežno služi talijanskim jezikom.⁹ Iako navodi kako se u priobalnom dijelu Dalmacije upotrebljavaju oba jezika, on smatra kako taj dio Dalmacije ima pretežno talijanski kulturni identitet koji ne pripisuje isključivo stoljetnoj venecijanskoj upravi nad Dalmacijom, već smatra kako on vuče korijenje još od rimskih vremena: «Ipak, ako postoji nešto sigurno u vezi s Dalmacijom, to je da je njeno priobalje oduvijek bila talijanska zemlja. [...] Dalmatinsko more grčko je u svakom dijelu i

⁵ Vidi više o toj temi u: Jakir 2014.; Cetnarowicz 2006.; Stančić 2002.

⁶ Njegovi članci objavljivani u novinama *Gazzetta di Trieste* i *Giornale di Trieste* tiskani su u Udinama 1849. godine u knjizi naslovljenoj *Odabrani spisi* (Solitro 1849).

⁷ U članku iz 12. prosinca 1848. godine iznosi mišljenje kako se Dalmacija zbog povijesnih razloga ne može pripojiti Hrvatskoj te kako bi ona morala ili zadržati svoj tadašnji status u Austro-Ugarskoj Monarhiji ili se priključiti Italiji (Solitro 1849: 106–109).

⁸ Zahtijevanja naroda popis je zahtjeva upućenih kralju Ferdinandu I. Habsburškomu, koji su bili prihvaćeni na Velikoj narodnoj skupštini u dvorani Narodnoga doma u Zagrebu 25. III. 1848., a oblikovani pod utjecajem ideja hrvatskoga narodnoga preporoda i revolucionarnih previranja diljem Europe. Više o toj temi vidi u: Zahtijevanja naroda. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 27. 5. 2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/zahtijevanja-naroda>>.

⁹ Mate Zorić ispravlja Solitra koji u svom članku iznosi netočan podatak o tome da je polovica tadašnjeg stanovništva Dalmacije govorila talijanski jezik (Zorić 1992: 442). Iako brojke variraju u raznim izvorima, nesumnjivo je puno veći postotak stanovništva govorio hrvatskim jezikom. Više o toj temi vidi u: Perićić, Šime. 2003. *O broju Talijana/talijanaša u Dalmaciji 19. stoljeća u Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 45. 327–355.

postaje latinsko, postaje malo pomalo talijansko nakon što čuje kako se čeljad naziva latinskom ili talijanskom koja tamo živi ispod horizonta » (Solitro 1848: 6).¹⁰ Spornu tezu o latinskom podrijetlu stanovništva priobalne Dalmacije Solitro dijeli s Albertom Fortisom koji u *Putu po Dalmaciji* također donosi tezu o dvjema odijeljenim dalmatinskim civilizacijama, s tom razlikom što Fortis slavensko stanovništvo u Dalmatinskoj zagori naziva Morlacima. Solitro u svojim člancima i osvrtu nikad ne upotrebljava naziv Morlaci za stanovništvo Dalmatinske zagore ili atribut morlački, ali se zato uočava sustavno izbjegavanje pridjeva hrvatski i inzistiranje na pridjevima ilirski i slavenski u kontekstu promišljanja identiteta dalmatinskoga ruralnog stanovništva. S obzirom na to da je 1848. već pet godina u Austro-Ugarskoj Monarhiji bila zabranjena uporaba naziva ilirski u kontekstu narodnog preporoda, umjesto kojeg se rabio termin hrvatski, takav izbor treba interpretirati u svjetlu Solitrovih ideja o dalmatinskom identitetu neovisnom o hrvatskom te njegovu diskursu o dalmatinskoj naciji. Ono što pak izdvaja Solitra od ostalih dalmatinskih autonomaša snažna je kritika Venecije i njezina upravljanja Dalmacijom koja će se detaljnije analizirati u idućem poglavlju.

3. Kritika poluorijentalističkoga venecijanskog diskursa u povijesnoj drami *Splitski plemići*

Žanrovski gledano, Solitrova drama *Splitski plemići*¹¹ sadrži elemente tragedije i povijesne drame, što je bila česta kombinacija u epohi romantizma.¹² Radnja drame odvija se u Splitu 1785. godine, neposredno prije i nakon izbijanja epidemije kuge te prati nesretnu ljubav između Karla Rosolija i Jelene Ergovac čiji je brak zapriječen

¹⁰ «Eppure, se c'è qualche cosa di certo riguardo alla Dalmazia, gli è questo dell'essere stato in ogni tempo il di lei litorale paese italiano. [...] greco è a ogni tratto anche il mare dalmatico; e divien latino, diviene italiano man mano che sente nomarsi o latina o italiana la gente che abita lì subito giù al suo orizzonte» Prevela s talijanskog na hrvatski autorica ovog članka.

¹¹ Drama naslovljena *I conti di Spalato* objavljena je 1854. godine u Veneciji (Solitro 1854). Prvi i dosad jedini prijevod drame na hrvatski jezik Živka Vekarića objavljen je 1979. godine u časopisu *Mogućnosti* (Solitro 1978).

¹² Jurišić u svom članku ističe utjecaj Manzonijske na Giulija Solitra koji se prvenstveno ogleda u izboru relevantne povijesne teme, kao i sličnim pogledima na odnos istinitog i vjerojatnog koje Solitro dijeli s Manzoniem te na odmak od aristotelovskih dramskih jedinstava (Jurišić 2011: 136–137).

stoljetnim sukobom između njihovih plemićkih obitelji.¹³ Smještanje radnje u takav dramatični povijesni kontekst obilježen smrtonosnom epidemijom omogućilo je Solitru iznošenje snažne kritike venecijanske uprave u Dalmaciji krajem 18. stoljeća. Takav kritički stav spram Venecije i njezine prosvjetiteljske misije u Dalmaciji nije bio u suglasju s općom preporodnom klimom u Italiji sredinom 19. stoljeća te je zbog toga Solitrova drama loše prošla kod onodobne talijanske kritike.¹⁴ S obzirom na to da se Solitrova kritika venecijske vlasti u Dalmaciji krajem 18. stoljeća temelji na dekonstruiranju pojedinih mitova jadranskog poluorijentalističkog diskursa, kako ga definira Nino Raspudić, valja se na njih pobliže osvrnuti.

Prema Raspudiću, rodno mjesto jadranskoga poluorijentalističkog diskursa u talijanskoj književnosti i kulturi, kao i u širem europskom kontekstu, predstavlja putopis Alberta Fortisa *Put po Dalmaciji* iz 1774. godine. U tom se putopisu rodio model dobrog divljaka, tj. Morlaka, stanovnika dalmatinskog zaleđa koji se promatra kao u osnovi pozitivno, ali civilizacijski niže biće u odnosu na zapadnog subjekta. Uza svu simpatiju prema morlačkom stanovništvu u Dalmatinskoj zagori, Fortis Morlake jasno smješta na vrijednosno-temporalnu os napredno (mi) – zaostalo (oni) i u semantičko područje ranih stadija razvoja osobe (djetinjstvo) i civilizacije (primitivnost) te ih projicira u daleku prošlost inzistirajući na nepromjenjivosti njihovih običaja od drevnih vremena (Raspudić 2010: 401–402). Sinjanin Ivan Lovrić u knjizi *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa* polemizira s Fortisom i uvodi u diskurs o Morlacima dimenziju povijesti i pro-

¹³ Drama *Splitski plemići* sastoji se od četiri čina. Glavni lik drame je mladi plemić Karlo Rosoli koji se, nakon dvogodišnjeg školovanja u Italiji, vratio kući te postao kapetanom u Dalmatinskoj zagori. Njegov otac konte Rosoli ostarjeli je udovac i veleposjednik kojemu posao vodi poslovođa Stjepan. Karlo je potajno zaljubljen u Jelenu, nećakinju kontea Ergovca, koja živi sama sa stricem jer joj roditelji umrli. Prema Jeleni konte Ergovac gaji jake očinske osjećaje te prema njoj ispoljava neuobičajenu posesivnost jer godinama bio potajno zaljubljen u njezinu majku. Mladi Karlo i Jelena skrivaju od kontea Rosolija i kontea Ergovca svoju međusobnu privrženost zbog stoljetne zavade između njihove dvije obitelji te za nju znaju samo Stjepan i Ursula, Jelenina dadjila. Paralelno s ljubavnom radnjom, u drami se u nizu prizora tematizira odnos raznih splitskih društvenih slojeva prema lokalnoj i centralnoj vlasti u Veneciji te se kritiziraju razni aspekti te vlasti. To se prvenstveno odnosi na prizore koji donose dijaloge posjetioca kavane na Peristilu, (1. čin, 2. prizor; 4. čin, 1. prizor) dijaloge između Stjepana i njegove žene (1. čin, 2. prizor), dijalog dvaju plemića na svečanom ručku kod rektora (2. čin, 3. prizor), dijalog hajduka Ivana, Paška i Đura (2. čin, 7. prizor), monolog kontea Ergovca u dvorani u Palači plemićkog vijeća (3. čin, 2. prizor).

¹⁴ U svom osvrtu na Solitrovu dramu Anatolij Kudrjavcev osvrće se na glavne argumente talijanskih kritičara koji su dramu loše ocijenili. Načelno se slaže s njihovom kritikom određenih stilskih aspekata, ali smatra kako je talijanska kritika, zbog ideoloških razloga, nepravедno zanemarila pojedine aspekte tog djela koja ga čine umjetnički uspješim u kontekstu svog vremena. On smatra kako ta drama, zbog relevantnosti same teme, ali i načina njezine obrade, treba biti predmetom obrade i hrvatske kritike (Kudrjavcev 1979: 519–522).

mjene koja je nedostajala u Fortisovu viđenju Morlaka kao okamenjenih «dobrih divljaka».¹⁵ Prema Lovriću, glavni uzrok morlačke ekonomske zaostalosti i opće nesklonosti inovacijama u poljoprivredi ne treba isključivo tražiti u njihovu tvrdo glavom držanju starinskih običaja (Fortis 2004: 43), nego prije svega u stoljetnoj nesigurnoj političkoj situaciji na tom graničnom području između Mletačke Republike i Otomanskog Carstva zbog koje nitko nije ulagao u educiranje seljaka i ekonomski napredak tog kraja. Zbog škrte zemlje, čestih suša i ratova, Morlaci su često bili prisiljeni na migracije pa im se nije isplatilo previše ulagati u obrađivanje zemlje.¹⁶ Solitro u svojoj drami tematizira neimaštinu morlačkog stanovništva u Dalmatinskoj zagori i njezine uzroke u kontekstu oštre kritike venecijanske uprave u Dalmaciji koja se iznosi kroz niz dijaloga pripadnika različitih društvenih slojeva. U trećem prizoru drugog čina, raspravljajući o odnosu Venecije prema Splitu i Dalmaciji, dva splitska plemića opisuju ga gotovo kao kolonijalno, ističući kako je Venecija bila isključivo zainteresirana za eksploataciju dalmatinskih resursa te nimalo za unapređenje životnih uvjeta lokalnog stanovništva. Kao egzemplaran primjer venecijanskog odnosa prema splitskoj graditeljskoj baštini spominju slučaj srušene splitske kule čije je kamenje iskorišteno u gradnji palače Diedo u Veneciji:

(II, 3)

PRVI PLEMIĆ: A pitanje zidina? Na posljednjem sastanku kod rektora, njegova je preuzvišenost natuknula da će se o tome danas raspravljati... da će danas objaviti imaju li zidine ostati ili će ih rušiti.

DRUGI PLEMIĆ: Priredio nam je iznenađenje. Inače je želio da se pleše. Prošli put je pobolijevao, to se opažalo. Ovaj put je zdrav, a to se još bolje opaža. Ali ako zidine porušimo, nemoj misliti da će se spotaknuti. Mletačka vlada, u

¹⁵ Unatoč pozitivnim aspektima njegove kritike Fortisova diskursa o Morlacima, Raspudić ipak kritizira Lovrića ističući kako on nesvjesno dijeli s Fortisom njegove poluprijentalističke kodove, o Morlacima govori kao o civilizacijskim Drugima te vrši reprodukciju Fortisova diskursa prema lokalnom pravoslavnom stanovništvu (Raspudić 2010: 402).

¹⁶ Pišući o morlačkoj poljoprivredi, i Fortis i Lovrić slažu se oko toga da se glavni razlozi zaostalosti trebaju tražiti prvenstveno u ukorijenjenosti Morlaka u njihovoj tradiciji i starinskim običajima (Fortis 2004: 43, Lovrić 1948: 43). Pri tome Fortis veći naglasak stavlja na karakter Morlaka, dok Lovrić u većoj mjeri naglašava politički kontekst unutar kojeg su se takvi običaji ukorijenili, osobito česta ratna stanja tijekom kojih su Morlaci bili prisiljeni zanemariti poljoprivredu. Ističe i nepovoljan pravni okvir koji je doprinio slaboj motiviranosti za obrađivanje zemlje. Kao fiziokrat, vlasništvo nad zemljom vidi kao onaj tip imovinsko-pravnog uređenja kojim bi zemljoposjedi mogli «procvasti» (Lovrić 1948: 145). Fortis u svojim referencama na morlačku poljoprivredu uopće ne spominje sve ove aspekte kojima se bavi Lovrić.

uvjerenju da se mi ovdje mnogo ne ističemo, naredit će da se naše kiklopske zidine odnesu u Mletke... Jesi li vidio onaj slučaj s kulom, u koju su se naši pređi više puta sklonili pred Turcima i tako se spasili... Njemu je ta stara kula kvarila simetriju i dao je srušiti. Avaj! Prošloga karnevala. Prolazeći jednog dana preko Ponte dei Servi, upravo tamo gdje se tih dana završavala izgradnja palače Diedo, pozdravio sam to drago kamenje iz našega grada. (Solitro 1978: 799)

Venecija je iz perspektive splitskog plemstva prikazana kao udaljena i nezainteresirana za korupciju svojih dalmatinskih upravitelja, kao i za nemoral njihovih članova obitelji. Osim gore spomenute aluzije na korupciju Angela Dieda, u istom se prizoru (II, 3) spominje i davni slučaj kada je sin venecijanskoga uglednika silovao jednu splitsku redovnicu iz ugledne splitske plemićke obitelji. U kontekstu tog slučaja plemići gorko zaključuju kako je tom prilikom gradsko «Vijeće još uvijek imalo svoju volju» (Solitro 1979: 800) jer je počinitelj nakon tog čina ipak progнан sa splitskog teritorija, ali se istovremeno pitaju bi li i tada pravda bila izvršena da redovnica nije pripadala plemićkoj obitelji. Iz njihove konverzacije proizlazi kako venecijanska uprava u Dalmaciji nije pokazivala nikakav napor u iskorjenjivanju korupcije i nemorala, što nije bio slučaj u samoj Veneciji u kojoj se za manje prijestupe dobivala višegodišnja robija. Iznošenjem primjera Piera Antonija Querinija (II, 3), koji je u Veneciji bio osuđen na tri godine zatvora zbog optužbe jednog plemića s Krfa za slučaj korupcije, tj. prodaju municije nekoj floti, Solitro ukazuje na dvostruke venecijanske pravne standarde u Veneciji i na periferiji Serenissime (Solitro 1978: 799). Glavna funkcija navođenja ovakvih primjera očite pravne nejednakosti među pripadnicima dvaju različitih plemićkih skupina u Splitu druge polovice 18. stoljeća (autohtonog splitskog plemstva i «uvoznog» venecijanskog plemstva) jest naglašavanje podređenog i gotovo kolonijalnog statusa Splita u odnosu na Veneciju.

Osim pravne nejednakosti, u drami se tematizira i opće zanemarivanje potreba lokalnog stanovništva koje nije ograničeno samo na područje Dalmatinske zagore već se osjeća i u priobalnim gradovima. Na više se mjesta u drami spominje oskudna gradska rasvjeta u zimsko vrijeme u Splitu¹⁷ kao i neodgovornost lokalne vlasti

¹⁷ III, 2. ERGOVAC: «Još uvijek razmišljam: pokrenuti se, ići u potjeru za njima [...] U cijelom gradu ima četiri ili pet kandila, pa je zimi pravo čudo naći vrata vlastite kuće... Za plemića to nije problem, imaju svog pratioca, koji im osvjetljuje put... U Mlecima ima na stotine javnih svjetiljki...» (Solitro 1978: 807)

u suočavanju s epidemijom kuge.¹⁸ U kontekstu prikaza teške ekonomske situacije u Dalmatinskoj zagori u kojoj se u to vrijeme za sušnih godina umiralo od gladi, Solitro u gore spomenutom dijalogu splitskih plemića (II, 3) oštro kritizira diskurs lokalnih venecijanskih uglednika unutar kojeg su se potpuno iracionalnim razlozima opravdavali česti odlasci cijelih obitelji s dalmatinskih područja pod venecijanskom upravom na područja pod otomanskom upravom. Umjesto suočavanja s vlastitom krivnjom zbog lošeg ekonomskog upravljanja splitskim zaleđem i posljedičnog umiranja stanovništva od gladi, vladajući su razloge iseljavanja tražili u tobožnjoj urođenoj sklonosti morlačkog stanovništva nomadskom životu i njihovoj nemirnoj prirodi. S obzirom na to da je pitanje zadržavanja lokalnog stanovništva u Zagori, kao nužan uvjet unapređivanja poljoprivrede i potencijalne venecijanske ekonomske eksploatacije Dalmatinske zagore, bilo jedno od gorućih pitanja kojima se bavila venecijanska uprava kao i dalmatinski fiziokratski pokret,¹⁹ zanimljivo je promotriti stavove Solitrovih likova o toj temi. U niže navedenom dijalogu splitski plemići za opću glad u Dalmatinskoj zagori optužuju venecijansku vlast da je nije zanimalo iskorjenjivanje gladi i siromaštva u tom području, nego isključivo crpljenje materijalnih i ljudskih resursa:

II, 3.

PRVI PLEMIĆ: Po našim brdima svake godine, čak već u jesen, ljudska bića umiru od gladi. Ljeti... Svakoga ljeta... nepoznate bolesti haraju našim selima, donoseći strah i pustoš. Ljuta oskudica spušta se niz brda kao živi potok sve do ulica našega grada... Što kažem? Do Canareggia... okovana na klopama galija. Sve su rjeđe pritužbe građana, koji gube povjerenje u mjere što se poduzimlju i u njihovo djelovanje [...] Osamdeset obitelji, ostavivši svoje bijedne kolibe, možda još lutaju prema turskoj granici, u nastojanju da nađu život s manje nevolja. Zemlja svetoga Marka je za njih prokleta zemlja, koja im nudi samo grob.

¹⁸ IV, 1. «ŠJOR LUKA: Kakvo kazalište i kakve *Tri naranče*? Kakav *San Benedetto*? [...] Taman se u Mlecima brinu za nas! I ne znaju da postojimo! Jedino nas načas zapažaju, kao kuriozitet, prigodom smrti kojega dužda. (Još tišim glasom, gotovo slovkajući riječi) Pazite! Ovdje se naveliko umire; a mletačka se vlada taman za to brine... Josip: A što bi trebala činiti? Šjor Luka: Što? Oh lijepo, zaista lijepo!» (Solitro 1978: 815)

¹⁹ Vidi više o ovoj temi u članku: Grgurinović, Anja. 2019. *Morlaci kao ekonomsko drugo u djelima Alberta Fortisa i Ivana Lovrića* in *Ekonomska i ekohistorija*. 14. 250–264.

DRUGI PLEMIĆ: Jesi li čuo njegovu ekscelenciju?! ...Tamo žive ljudi, koji ne nalaze užitka osim u nomadskom životu, koji zapravo i mrze blagostanje; nemirni ljudi, kojima zbog potrebe za kretanjem, zbog nesmirenosti, i sama zemlja Turčinova može izgledati lijepa. Čuo si ono što je odgovorio Cindru: bili bi ostali ovdje da je dvopek svetoga Marka manje bijel. (Solitro 1978: 800)

Slična kritika iznosi se i u sedmom prizoru drugog čina u kojem se donosi dijalog triju hajduka, Paška, Ivana i Đura, koji planiraju napisati pismo providuru u Zadru i požaliti mu se na svoju tešku situaciju. Iz njihova razgovora jasno proizlazi kako oni ne smatraju Veneciju glavnim krivcem za bijedne životne uvjete u Dalmatinskoj zagori zbog kojih su i oni prisiljeni živjeti životom razbojnika, nego vladajuću klasu u Splitu i Zadru, tj. splitsku i zadarsku gospodu koja iskorištava osjetljivu političku situaciju na granici s Otomanskim Carstvom i probleme s razbojnicima i hajducima kako bi ucjenama ostvarivala neke benefite od Venecije:

II, 7.

PAŠKO (*Ivanu*): Što govoriš o Mlecima? U Mlecima se zna da smo mi u prvom redu neprijatelj neprijatelja Krista i njihovih pristaša. Koliko li se naše braće, i koliko puta, sklonilo u njihove zemlje! Stanislav Sočivica²⁰ je više puta, ispucavši svoju karabinku i okrvavivši svoj handžar na turskoj granici, dolazio u Imotski da napuni karabinku i očisti handžar i otpočine. Poslije tridesetogodišnjeg hajdukovanja, kada su se zbog Šćepana Maloga očekivali nemiri u Crnoj Gori, nisu li ga Mlečani uzeli u svoju službu? Eno ga sada u Gračacu, u zemlji carevoj, miran osamdesetogodišnjak, s pedeset cekina godišnje. Nisu Mleci proti nama, već ova zadarska i splitska gospoda, koja bi svoje skrletne plašteve htjela omastiti u našoj krvi.

IVAN: Gori od Turaka! Neka ih istrijebe sveti Šimun i sveti Duje!

²⁰ U svojoj knjizi *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice* Lovrić je dvije cjeline posvetio hajdučkim temama. U poglavlju *O običajima Morlaka* u zasebnom kraćem odjeljku govori o hajducima (Lovrić 1948: 65–68). Drugi Lovrićev «hajdučki» tekst je znatno opsežniji i čini, kao što to i sam naslov knjige kazuje, dodatak *Bilješkama* s naslovom *Život Stanislava Sočivice* (Lovrić 1948: 183–213). Radi se o vješto ispričanom životopisu poznatog hajduka Stanislava Sočivice, autorova suvremenika koji je ubijao i pljačkao Turke na širem potezu od Crne Gore do Like. Glavno uporište ovog hajduka bilo je područje dinarske Dalmacije, okolica Imotskog, Sinja te Skradina i Knina; odatle je upadao u tursko područje sve do Sarajeva, Travnika i drugih gradova.

PAŠKO: Hajdučko oko, poslije božjega, najdalje vidi. Moramo se, braćo, čuvati spletaka tih lopova, koji žele trgovati našom bijedom i našim glavama. Oni ne dozvoljavaju da se naš glas čuje preko mora: svojim ga riječima prigušuju, a međutim se goste ucjenama što ih stiču u vezi s nama i glodu petice i dvopek pandura što nas uvijek progone. (Solitro 1978: 803)

S obzirom na to da hajduci otmicom Karla Rosolija postaju pokretači radnje u drami, potrebno se pobliže osvrnuti na njihovu karakterizaciju, na utjecaj glavnih stereotipnih književnih modela u njihovu stvaranju te na njihovu funkciju u interpretaciji idejnog svijeta drame. Što se tiče same karakterizacije, ona je prilično oskudna te se razvija u samo dva prizora drame, kroz dijalog trojice hajduka u sedmom prizoru drugog čina te dijalog kontea Rosolija i Karla Rosolija nakon njegova oslobođenja i povratka u Split (III, 5). S obzirom na to da Solitrova karakterizacija likova hajduka u drami dijelom reproducira model Alberta Fortisa, a dijelom model Ivana Lovrića, potrebno se detaljnije osvrnuti na razlike između ta dva modela u njihovim tekstovima. Fortis u poglavlju o običajima Morlaka (*De Castumi de' Morlacchi*), u posebnom odjeljku pod naslovom *O hajducima* iznosi svoja saznanja, misli i stavove o hajduštvu u «morlačkim» krajevima kontinentalne Dalmacije (Fortis 2004: 38–39). U ozračju europskih predromantičkih strujanja i pojačanog interesa za prirodu, za egzotične zemlje i tzv. «narode u prirodnom stanju», Alberto Fortis uglavnom pohvalno piše o životu i običajima dalmatinskih žitelja, pa tako promatra i djelovanje hajduka na dalmatinskom prostoru koje donekle romantizira. Ne prešućuje štetu koju odmetništvo nanosi gospodarstvu i stanovništvu pokrajine, kao ni divljaštvo hajduka i pritužbe seljaka na one hajduke koji im otimaju stoku, ali istodobno ukazuje na siromaštvo i bijedu kao glavne uzroke hajdučije i razloge surovog ponašanja hajduka. On misli da se putnici ne trebaju prekomjerno bojati hajduka te čak hvali njihovu hrabrost i lojalnost smatrajući kako takvi ljudi neće nikada iznevjeriti kad ih se uzme za pratnju. Fortis kritizira njihov osjećaj junaštva i čestitosti u slučajevima pljačke i ubijanja Turaka, ali za njegovanje takve prakse optužuje njihove svećenike koji «ispunjeni narodnim poletom i predrasudama [...] podržavaju i nerijetko raspaljuju klicu mržnje na Turke kao vrazje sinove umjesto da dobre kršćane pozivaju neka se mole Božanskoj Blagosti za njihovo obraćenje» (Fortis 2004: 39).

Lovrić u *Bilješkama* donosi više-manje sličan prikaz hajduka kao i Fortis, s

time da ga samo u nekim stvarima ispravlja.²¹ Životopis Stanislava Sočivice donosi pak značajniji odmak od Fortisova modela utoliko što je u karakterizaciji Sočivice naglašena njegova okrutnost i osvetoljubivost koja se ne osuđuje, već opravdava turskim nasiljem nad kršćanskim stanovništvom. Sočivica je u Lovrićevu životopisu prikazan kao junak i osvjetnik koji svoju borbu protiv Turaka vodi prvenstveno iz očaja.

Uvođenjem egzotičnih likova hajduka u dramu *Solitro* je svakako htio privući pažnju talijanske publike u kojoj je sredinom 19. stoljeća postojao interes za takve teme.²² Iako se u samom tekstu autor referira na Ivana Lovrića i Stanislava Sočivicu (II, 39), njegov prikaz hajduka više je na tragu Fortisovih opisa hajduka nego Lovrićeva modela Stanislava Sočivice. Njihovo se odmetništvo u drami ne prikazuje toliko kao romantičarski bunt kojem bi u podlozi bila urođena želja za slobodom, herojstvom i okrutnošću, već više kao egzistencijalni čin preživljavanja u surovom okruženju. Solitrovi hajduci ne žude primarno za slobodom ili herojstvom, već za elementarnom sigurnošću koju im lokalna vlast ne pruža. Unatoč umjerenom idealiziranju kroz naglašavanje njihove iznimne čestitosti i hrabrosti, primarnu funkciju likova Morlaka u drami ne treba tražiti u naglašavanju njihove egzotičnosti i radikalno drugačijeg identiteta od onog talijanskog/zapadnog, nego u iznošenju kritike na račun vladajućih u Splitu koji nimalo ne vode računa o stanovništvu u zaleđu. Hajduci su toliko ogorčeni tim zanemarivanjem da čak pozivaju na otmice i ubojstva odgovornih:

II, 7.

PAŠKO: Ali mi želimo izići – zar ne braćo? – iz ovih grozних životnih prilika; želimo imati krov, želimo da možemo reći: «Evo, ovo je moj krov», želimo imati obitelj u krugu koje bismo mirno mogli sklopiti oči, Naše molbe bile su do sada hrome na obje noge... Trebalo bi dakle više nastojati da dopru do providura u Zadru ili bilo koga tko bi nam mogao pomoći. Trebalo bi dakle biti na oprezu pred okrutnim ljudima koji se ili ne brinu

²¹ Lovrić tako ističe kako su različiti razlozi odmetništva hajduka, ponekad se radi o bijegu od zakona, ponekad o padanju u bijedu zbog pohlepe upravnika, a ponekad zbog junaštva. Također ističe kako su glavni cilj hajdučkih otimačina novac i druge vrijednije stvari, a ne goveda i ovce, kako misli Fortis (*Mimica* 2011: 117).

²² Woolf se u nekoliko poglavlja svoje knjige osvrće na recepciju «morlačkog» pjesništva i obradu likova Morlaka u njemačkoj, talijanskoj i francuskoj književnosti (Woolf 2001: 189–227)

za nas ili pak imaju razloga da nas vide gdje se ovako potucamo. Do sada smo se više obazirali na Turke negoli na kršćane, ali tako više ne smije biti. Da bi ovi oholi i podli građani došli pred cijevi naših dugih pušaka, moramo ih dovući ovamo, u ove gorske tvrđave građene božjom rukom... i pustiti među žive ako nisu krivi, a poslati ih među mrtve ako jesu. (Solitro 1978: 803–804)

Pritom valja naglasiti da Solitro kroz usta hajduka ne kritizira sve splitsko plemstvo, nego samo jedan njegov dio među kojima posebno kritizira one obitelji koje «u gradu u kojem žive, podlaci, nastoje zaboraviti brda, to utočište junaka, odatle su im se spustili pređi» (Solitro 1978: 803). Plemenitom gestom oslobođanja Karla Rosolija iz zatočeništva na molbu kontea Ergovca, hajduci se definitivno odmiču od Lovrićeva stereotipa okrutnih osvjetnika te se njihov identitet afirmira kao racionalan. Svojom kritikom lokalne vlasti u Splitu oni postaju i politički subjekt u drami koji traži svoj glas i afirmaciju kroz pokušaj slanja pisma providuru u Zadru. Zanimljivo je da slična razmišljanja iznose i splitski plemići u prethodno spomenutom dijalogu, ali se ipak ne odlučuju na taj korak rezignirani ravnodušnošću Venecije prema njihovim problemima:

(II, 3.)

DRUGI PLEMIĆ: - O nama ovdje znaju samo ono što nas oni sami navedu da im kažemo: samo to. Više od toga ne dopire do Lida.

Prvi plemić: Nije li nam, dakle, dužnost da se tužimo? ... Ili bi to bila greška?

DRUGI PLEMIĆ: Kome se tužiti? Sve mi se čini da i ti vjeruješ u to da išta pomaže vikati gluhome...Greška! Gore od greške ako, ostavši neslušani, dođemo u situaciju da nam ne vjeruju. (Solitro 1978: 800)

Uzevši u obzir sve gore navedene analize, u zaključku se može reći kako se Solitrove teze o dalmatinskom nacionalnom identitetu, različitom od hrvatskog, u njegovim novinskim člancima i osvrtu *O pitanjima hrvatske nacije* uglavnom temelje na reproduciranju poluorijentalističkog mita o latinskom podrijetlu priobalnoga dalmatinskog stanovništva. Djelomično reproduciranje poluorijentalističkih modela iščitava se i u funkciji prikazivanja hajduka u kontekstu poticanja šire recepcije drame *Splitski plemići*. S druge strane, Solitro, kroz oštru kritiku koju haj-

duci i splitski plemići iznose na račun vladajućih u Splitu, dekonstruira poluorijentalistički mit o civilizirajućoj misiji Venecije na istočnoj obali Jadrana na kojemu se temeljila ideologija mletačkog imperija, a koja je predstavljala ideološku podlogu Fortisova *Puti po Dalmaciji*. Centralna je venecijanska vlast iz perspektive splitskih plemića prikazana kao kolonijalna, udaljena i nezainteresirana za unapređenje života lokalnog stanovništva, dok je lokalna venecijanska uprava prikazana kao korumpirana i neprijateljski nastrojena prema stanovništvu Dalmatinske zagore.

BIBLIOGRAFIJA

- BERENGO, Marino. 1954. *Problemi economico-sociali della Dalmazia veneta alla fine del'700* in *Rivista storica italiana*, 66/4. 469–510.
- CETNAROWICZ, Antoni. 2006. *Narodni preporod u Dalmaciji. Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*. Zagreb: Srednja Europa.
- DALMATIN, Katarina. 2005. *Il pensiero politico di Giulio Solitro* in *Adriatico/Jadran*, 2. 254–259.
- FORTIS, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan tisak.
- GRGURINOVIĆ, Anja. 2019. *Morlaci kao ekonomsko drugo u djelima Alberta Fortisa i Ivana Lovrića* in *Ekonomska i ekohistorija*, 14. 250–264.
- JURIŠIĆ, Srećko. 2011. *Ai margini dell'impero. L'antirisorgimento in Dalmazia in Italia*, 15. 135–153.
- KUDRJAVCEV, Anatolij. 1992. *Braća Solitro i Split* in *Ethnologica Dalmatica*, 1. 11–18.
- KUDRJAVCEV, Anatolij. 1979. *Drama Julija Solitra «Splitski plemići»* in *Dani hvarskog kazališta*, 6/1. 517–523.
- LOVRIĆ, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Preveo Mihovil Kombol. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije.
- MIMICA, Ivan. 2011. *Prikaz hajduka u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Vladimira Ardalića* in *Titius*, 4/4. 111–128
- MUSSAFIA, Adolfo. 1892. *Dalmacija. Iz djela Austro-ugarska monarhija opisana i ilustrovana*. Split: Nakladom međunarodne knjižare F. Maršića.
- PALADINI, Filippo Maria. 2002. *Un caos che spaventa: Poteri, territori e religioni di frontiera nella Dalmazia della tarda età veneta*. Venezia: Fondazione Giorgio Cini.
- PERIČIĆ, Šime. 2003. *O broju Talijana/talijanaša u Dalmaciji 19. stoljeća* in *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 45. 327–355.
- PETRONIO, Marina. 1987. *Due «favillatori» sconosciuti: Vincenzo e Giulio Solitro*, in *Quaderni giuliani di storia*, 2. 238–253.
- RASPUDIĆ, Nino. 2011. *Jadranski (polu)orijentalizam*. Zagreb: Naklada Jurčić.
- SAID, Edward. 1999. *Orijentalizam*. Prevela Biljna Romić. Zagreb: Konzor.
- SALVI, Edvige. 1906. *Vincenzo e Giulio Solitro*, Firenze: Rassegna nazionale.
- SOLITRO, Giulio. 1854. *I conti di Spalato*. Venezia. Perini.

- SOLITRO, Giulio. 1978. *Splitski plemići in Mogućnosti*, preveo Živko Vekarić, 7. 787–821.
- SOLITRO, Giulio. 1855. *Verità storica e poetica nel dramma. Lettera a N. Tommaseo in Cimento. Rivista di lettere, scienze e arti*, VI. 169–188.
- SOLITRO, Giulio. 1849. *Scritti scelti*. Udine.
- SOLITRO, Giulio. 1848. *Sulle domande della nazione croata. Osservazioni di Giulio Solitro*, Trieste, Tipografia Marenigh, 1848
- STANČIĆ, Nikša. 2002. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat.
- TOMMASEO, Niccolò. 1860. *Il dizionario d'estetica*. Milano. Perelli.
- WOLFF, Larry. 2001. *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*. Stanford. Stanford University Press.
- ZORIĆ, Mate. 1971. *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*. Zagreb: JAZU.
- ZORIĆ, Mate. 1992. *Književni dodiri hrvatsko-talijanski*. Split: Književni krug.

MREŽNI IZVORI:

- ZAHTIJEVANJA NARODA. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 27. 5. 2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/zahtijevanja-naroda>>.

Identitetska pitanja vezana uz Split i Dalmaciju u drami *Splitski plemići* Giulija Solitra i njegovu esejističkom opusu

Giulio Solitro (1822. – 1893.) splitski je dramatičar i publicist koji u svojoj povijesnoj drami *Splitski plemići* (*I conti di Spalato*), brojnim člancima objavljenim u tršćanskim novinama i naknadno izdanima pod naslovom *Odabrani spisi* (*Scritti scelti*), kao i u eseju *O pitanjima hrvatske nacije – zapažanja Giulija Solitra* (*Sulle domande della nazione croata. Osservazioni di Giulio Solitro*), obrađuje razna identitetska pitanja vezana za Split i Dalmaciju u 18. i 19. stoljeću. U ovom se radu analiziraju elementi njegove reprodukcije i dekonstrukcije pojedinih mitova jadranskoga poluorijentalističkog diskursa, utemeljenih u *Putu po Dalmaciji* Alberta Fortisa. Analiza se provodi u kontekstu njegovih promišljanja o kulturnom i nacionalnom identitetu Dalmacije iznesenih u *Odabranim spisima* i osvrtnu *O pitanjima hrvatske nacije – zapažanja Giulija Solitra* te vrednovanja uloge venecijanske uprave u povijesnom razvitku Dalmacije u povijesnoj drami *Splitski plemići*. Metodološka podloga rada temelji se na postkolonijalnoj kritici.

KLJUČNE RIJEČI: Giulio Solitro, *Splitski plemići*, *I conti di Spalato*, dalmatinska književnost 19. stoljeća na talijanskom jeziku, romantizam, dekonstrukcija poluorijentalizma, Alberto Fortis, Ivan Lovrić, postkolonijalna kritika

Questioni identitarie legate a Spalato e alla Dalmazia nel dramma *I conti di Spalato* di Giulio Solitro e nelle sue opere saggistiche

Giulio Solitro (1822 – 1893) è un drammaturgo e pubblicista spalatino che, nel suo dramma storico *I conti di Spalato*, in numerosi articoli pubblicati nei giornali triestini e successivamente editi con il titolo *Scritti scelti* come anche nel saggio *Sulle domande della nazione croata. Osservazioni di Giulio Solitro*, tratta diverse questioni identitarie legate a Spalato e alla Dalmazia nel XVIII e XIX secolo. In questo contributo si analizzano gli elementi della sua riproduzione e decostruzione di alcuni miti del discorso semiorientalistico adriatico, fondati sull'opera *Viaggio in Dalmazia* di Alberto Fortis, nel contesto sia delle sue riflessioni sull'identità culturale e nazionale della Dalmazia esposte negli *Scritti scelti* e nella rassegna *Sulle questioni della nazione croata – osservazioni di Giulio Solitro*, sia della valutazione del ruolo del governo veneziano nello sviluppo storico della Dalmazia nel dramma *I conti di Spalato*. Metodologicamente questo contributo si basa sulla critica postcolonialistica.

PAROLE CHIAVE: Giulio Solitro, *Splitski plemići (I conti di Spalato)*, letteratura dalmata del XIX secolo in lingua italiana, romanticismo, decostruzione del semiorientalismo, Alberto Fortis, Ivan Lovrić, critica postcoloniale

The Questions of Identity in Giulio Solitro's Drama and Journalistic Writings

Giulio Solitro (1822–1893) was a playwright and publicist from Split who addressed many questions related to the cultural and national identity of Split and Dalmatia in the 19th century. This paper refers to his historical drama *The Nobles from Split* (*I conti di Spalato*, Venezia, Perini, 1854), numerous articles published first in Trieste newspapers and later separately under the title *Selected Writings* (*Scritti scelti*), and the essay *On Questions of the Croatian Nation – Observations of Giulio Solitro* (*Sulle domande della nazione croata. Osservazioni di Giulio Solitro*, Trieste, Tipografia Marenigh, 1848). It aims to analyze the elements of his reproduction and deconstruction of certain myths related to the Adriatic semi-orientalist discourse, founded in Alberto Fortis' *Travels into Dalmatia* (*Viaggio in Dalmazia*, 1774). The analysis was conducted in the context of Solitro's reflections on cultural and national identity of Dalmatia presented in his *Selected Writings* and his essay *On Questions of the Croatian Nation – Observations of Giulio Solitro* and in the context of evaluating the role of the Venetian rule in the historical development of Dalmatia in Solitro's historical drama *The Nobles from Split*. The methodological background of the paper is based on postcolonial criticism.

KEY WORDS: Giulio Solitro, *The Nobles from Split*, *I conti di Spalato*, Dalmatian literature of the 19th century written in Italian, romanticism, deconstruction of semi-orientalism, Alberto Fortis, Ivan Lovrić, postcolonial criticism